

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Бойка Донева

на дисертация на Милена Радева Радева “Художествената илюстрация в България от 40-те до началото на 90-те години на XX век. Тенденции и явления” за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

Дисертацията на Милена Радева “Художествената илюстрация в България от 40-те до началото на 90-те години на XX век. Тенденции и явления” е посветена на една изключително обемна като хронологическа и проблемна рамка, докторантска теза. Формулирана по този начин, темата се отличава със своята актуалност, доколкото българската илюстрация все още не притежава своя цялостна история, фиксирана в систематично изследване с научен характер. Повечето от съществуващите до момента проучвания поставят като времеви хоризонт 70-те години на XX век, а критическите отзиви изграждат отделни рефлексивни фрагменти от еволюционното развитие на книжното изкуство. В този смисъл един обобщаващ логиката на периода труд, значително спомага за изясняване параметрите на художествените процеси от историческата дистанция на днешния ден и задълбочава представата за техния пластически, технологически и съдържателен характер.

При общ обем от 260 стандартни страници, дисертацията е структурирана в Увод, пет глави и Заключение, допълнени от подробна библиография на кирилица, като адекватно на спецификата на темата преобладават публикациите в периодични издания. Книжното тяло включва приложение с Библиография на илюстрациите, Списък на илюстраторите, Списък на наградите, присъдени на форумите на илюстрацията, Списък на конкурсите за най-високи постижения в изкуството на българската книга в периода 1951-1989 година и Списък на съкращенията. Текстуралната част е съпътствана от Албум с цветни и черно-бели илюстрации и Библиографски каталог.

Милена Радева е изградила изследването си на класически линейно-хронологически принцип. Наименованията на отделните глави: *Българската илюстрация от Освобождението до средата на 40-те години; Идеология и пропаганда в илюстрацията за деца и възрастни (9 септември 1944-19 ноември 1962); “Априлска линия” и традиционни търсения (1962-1968); Творческа*

свобода и многообразие от стилове (1969-10 ноември 1989) и Краят на една епоха (10 ноември 1989-90-те години), изясняват посоката на избрания изследователски дискурс.

Уводът убедително постулира целите, задачите и хронологическия лимит на дисертацията. Като основен фокус на изследване е изведено развитието на българската илюстрация в пресечната точка на два основни вектора на въздействие – от страна на европейската книга и на спецификата на българската традиция, съотнесено спрямо вътрешната, социо-културна динамика на отделните периоди. С основание авторката посочва липсата на системно проучване по въпроса и очертава историографския периметър на поставената тема в специализираната литература. При обособяване на жанрово-видовия регистър на коментирания материал от анализ целесъобразно са изключени групите на научната илюстрация, учебниците, периодичния печат, карикатурата и комикса, които действително биха дали на изследването друга посока и различен характер, разширявайки до необозримост неговия обхват.

Фундаментален въпрос на всяко обобщаващо размишление, разбира се, е методиката на неговото проследяване. Въпросът за закономерностите в историческата динамика на процесите по правило е доста сложен и резултативността на едно изследване, обвързано със смяната на типовете художествено мислене, е в пряка връзка с комплексността на подхода към анализирания явления. Милена Радева предлага един модифициран методологически прочит, който съчетава възможностите на историческия релативизъм с формалния, иконографския и сравнителния анализ, допълнени с инструментариум от културологически и социологически порядък. Позоваването на този разностранен метод на интерпретация дава възможност да бъдат изведени както цялостните модели на художественото творчество, така и особеностите на тяхната конкретна (езикова) прагматика. По отношение иманентните възможности на отделните методи обаче считам, че трябва да се направи едно уточнение – формалният анализ проучва не толкова стила като цялостен конструкт, колкото художествените параметри на формата, а иконологическият е ориентиран към разкриването на вътрешния смисъл, на същността на творбата, а не предимно към сюжета и връзката на илюстрацията с текста, чиито прочит се явява само етап от анализа. Приемам в известен смисъл

като дискуссионно и решението на докторантката да базира оценъчните си анализи единствено на вече съществуващите в литературата критерии, времево симултантни на самите явления. Считам, че коректността на някои от направените преди десетилетия разсъждения би могла да бъде значително прецизирана от днешната дистанция и намирам, че подобно, разбира се обосновано отношение, само би уплътнило научния потенциал на настоящата дисертация. От друга страна, позоваването на паралелно формулираните критически отзиви интегрира в текста още един значим изследователски план и спомага за реконструирането на художествения профил на времето.

Всяка една от петте глави започва с кратък обзор на особеностите на социо-културната среда през визирания период, на места документално подкрепен от законово-нормативната база по отношение на общото културно развитие или на книгопечатането, в частност. Положителна оценка заслужава действително комплексният метод при разглеждане на всички фактори, оказали формиращо въздействие, както върху художествените идеи на времето, така и върху психологическата нагласа и постъпателната еволюция на авторските възгледи конкретно. Последното води до едно програмно синтетично, но вярно представяне на топографията на отделните етапи, във връзка с поставената тема.

Генезисът на събитията респективно налага връщането към началната им точка, поради което *Глава Първа* е посветена на предисторията на проблема – появата и формирането на илюстрацията в Новото българско изкуство – от Освобождението до средата на 40-те години. В граничната ситуация на прехода българската художествена култура демонстрира едно ускорено темпорално развитие, чиято основна цел е да синхронизира статуса си с европейския опит. Ранните фази на този етап по принцип се характеризират с известен синкретизъм на графичните изяви и както правилно отбелязва докторантката – с размяна на качествени характеристики между живописата и илюстрацията. Подобна конвергенция на идеи предопределя като цяло стиловите белези на печатната графика, която усвоява последователно принципите на академизма, сецесиона, символизма, “българския стил” и т.н. Като стадиални опорни точки на развитие, наред с лидиращите художествени тенденции, са посочени дейността на издателствата, както и поредица от издания и автори, реализирали усилията си в областта на илюстрацията. Отбелязана е и постепенната

диференциация на графичните жанрове през 20-те и 30-те години, с която се поставя началото на ново отношение към естетиката и илюстрирането на книгата – формален фундамент през следващите периоди.

Глава Втора проследява начина, по който догматизирането на изкуството между 1944-1962 година се отразява върху книгопечатането и развоя на илюстрацията - вече част от идеологически преформатираните нива на масовата социалистическа култура. Резултатът от налагането на новите критерии радикално променя изразните средства на илюстрацията, неизбежно адаптирайки ги към нормативната система на социалистическия реализъм. Общата тактика е насочена към налагането на реалистичната образност, изчистването на книжния дизайн и пряката визуализация на литературното повествование. Негативната оценка, която получава илюстрацията в края на 50-те години е функция и от сравнително лошото качество на печатната продукция, което се дължи на ограничения от техническо естество. Важен фактор с позитивни проекции върху бъдещата еволюция на илюстрацията обаче, е откриването през 1950 година на отделите “Илюстрация” и “Художествено оформление на книгата” към специалност “Графика” в Художествената академия. Милена Радева отбелязва и ефекта от дейността на значими автори от различни поколения, чиито творби в тази област се възприемат по-късно като своеобразна “класика”.

Преодоляването на наративно-академичния стил през 60-те години е тема на глава Трета : *“Априлската линия” и традиционните търсения 1962-1968.* Общият процес на овладяване на нови изразни средства, на “личен стил” и “почерк”, съпътстван от активизиране на изложбените прояви, посветени на книгата, довежда до поставянето и решаването на редица изобразителни проблеми. Морфологията на промяната е потърсена по отношение на асоциативността, повишената цветност, стилизация и деформация на форми и пространство, повлияни до голяма степен от тенденцията към национален стил. Тази лидираща за живописата, графиката и скулптурата през 60-те години тенденция привлича вниманието на авторите към примитива, приложните изкуства, народните занаяти, иконата и миниатюрата и предопределя характерната декоративна линия в българското изкуство. Съзнателната ретроспективност се изразява в подхода към темата и в опита на художниците да

възприемат миналото в национални форми, използвайки типови елементи от стилите конструкции на старите епохи. За актуализацията на художественото наследство през 60-те години съществува и още една важна причина, резултат от силните връзки между съветското и българското изкуство през периода, довели до появата на редица сходни тенденции. Докторантката отделя съществено внимание и на съпоставителния анализ между развитието на българската илюстрация и книжното оформление в страни като Полша, Чехословакия, Унгария и Германия, който релефно откроява както спецификата, така и слабите страни на нашето книжно изкуство. Заключениеето ѝ гласи, че към момента българската книга изостава в своята обща концепция спрямо книжната продукция в други социалистически страни.

Диференцирането на личностното присъствие в изкуството през 70-те и 80-те години е обект на изследване в *глава Четвърта – Творческата свобода и многообразието от стилове*. Структуроопределящите за изкуството проблеми и през това десетилетие са свързани с повишаването на асоциативния товар на изображението и активизирането на изразния потенциал, качества които се възприемат като едно от най-важните условия за висока художественост на творбата. Амплитудата на търсенията варира от стилизация в духа на наивното изкуство до “асоциативно-метафоричен” подход, обхващайки дейността на вече три поколения от професионални илюстратори. В социо-културен план особено съществен е интересът към изява на индивидуалните качества на художника в полза на по-голяма творческа автономност.

Характерна черта за първата половина на 80-те години е, че като цяло обликът на изкуството вече се определя не толкова от наличието на монолитни тенденции, а от присъствието на ярки творчески индивидуалности. Този факт предпоставя трудностите и при формулиране на основните явления в областта на илюстрацията. В процеса на актуализиране на художественото мислене все повече се търси помощта и на дизайнера при определяне на цялостната визия на книгата.

Нов кръг от проблеми се разкрива в *глава Пета: Краят на една епоха и 90-те години*. Става дума за един от най-динамичните периоди в българското изкуство, както по отношение на социалните, така и на художествените измерения на културата. Формирането на пазарна икономика, частни

издателства, авторско законодателство и пространство за изява, изцяло променя облика на българската книга и начина на нейното създаване. Независимо от обективните трудности, съпътстващи новото социално битие на книгоиздаването, специфичните тенденции през декадата се изразяват в разширените жанрови характеристики и почти картинната онтология на съвременната илюстрация. Считам, че тази част от дисертацията има сериозен приносен характер, т.к. е посветена на една твърде слабо осветлена в литературата проблематика, чиито проекции съществуват и днес.

За съжаление твърде краткото за подобен мащабен изследователски труд Заключение не успява докрай да формулира неговите изводи и има по-скоро авторефератен характер. Добре изграденият научен апарат се нарежда сред силните страни на работата и съвместно с богия илюстративен ред умело подкрепя основните тези на изследването.

Авторефератът към дисертацията също отговаря на изискванията относно резюмирането на основния текст и самооценъчното извеждане на неговия приносен характер.

При опит за обща оценка на изследването трябва да отбележа, че в своята дисертация Милена Радева умело представя генеративната еволюция на българската илюстрация. Тя е успяла да изгради една много широка културна панорама на промените, настъпили в новото и съвременното изкуство, върху чиито фон се откроява развитието на книгата. Умелото засичане на конкретни примери с общотеоретични разсъждения при проследяването на тази теза, спомага за нейното проблематизиране в две основни посоки: в плоскостта на историческия и културен контекст и като рецепция върху конкретния изобразителен материал. Балансът в разпределението на творбите също е добре намерен – във всяка част се привеждат и анализират произведения, които защитават пълноправното участие на различни линии и в този смисъл имат пунктуално значение. Впрочем средно-статистическата база на дисертацията включва огромен фактологически материал, като на практика само коментираните илюстрации са над 500 на брой. Опитът да бъдат вметени в единна координатна система фактите, събитията и личностите на твърде обемната хронология очертава сложната картина на едно неравноделно художествено развитие. При това докторантката реагира на някои от най-

интересните явления в културната история от края на XIX и XX век – промени в политическата обстановка, социалната ситуация и ценностната йерархия на изкуството, конфликти между естетическите възгледи, поява на локални стандартни и нестандартни решения и форми. В класическия исторически преглед, тя е успяла да разгледа многобройни явления върху най-обща основа, да степенува различните фактори на въздействие като диференцира отражението им според тяхната роля, сила и характер. Стилът ѝ навсякъде е ясен и логичен, систематизацията на фактите – напълно коректна. Изследването демонстрира широк кръгосор, позоваване на културните и исторически процеси и ясно изведен професионален подход. В него са изказани и аргументирани редица квалифицирани наблюдения, които имат своя приносен характер.

Качествата на сериозния научен текст по дефиниция завишават възможните критерии на неговата оценка. Именно затова се спирам на някои незначителни пропуски в оформлението на дисертацията. Така например липсата на страници в Съдържанието значително затруднява навигацията в книжното тяло. Структурната архитектоника също ще спечели, ако номерацията на отделните части се синхронизира със стандарта. На фона на прецизния научен апарат, професионално изведените части в приложението и графичната култура на Албума, възприемам тези формални пропуски единствено като знак за инцидентно невнимание.

В заключение считам, че представения труд е изключително ценно в исторически и теоретичен план изследване, което има сериозен приложен ефект. Всеки бъдещ изследовател на историята на българската илюстрация ще взема пред вид това първо по рода си проучване върху специфичната проблематика на книжното изкуство до 90-те години на XX век. По тази причина убедено препоръчвам на Научното жури да присъди на Милена Радева образователната и научна степен “доктор” по научната специалност 05.08.04. Изкуствознание и изобразително изкуство.

доц.д-р Бойка Донева

5.04.2017